Жив та володів колись могучий, славний цар, приступний і для дворян, і для мирян, — словом, отець всім. Уже не говорю про літніх людей, досвідом багатих, що їх всюди велів почитати, але й маленькі діти коло нього, наче курчата коло квочки, таборами громадилися. Дітей дуже любив: то було його найбільшим блаженством приглядатися діточкам, підглядати їхні забави, бажання і фантазійні затії. Бо хто ж, як не дитина, зуміє в своїй буйній уяві взяти один кінець мотузка в зуби, другий дати товаришеві і уявити собі, що "я" не "я", а степовий скороногий жеребець, що летить світами, поре повітря і мчить, стрілою мчить, і ніхто не годен його ні догнати, ні здержати. Тому й цар любив маленьких, наївних сердечних діточок з буйною фантазією, а уже найдужче —свою єдину донечку, свою зіничку, пестійку царівну Анусю.

У царівни Анусі була старенька няня, що на двірських поведенціях зуби з'їла. Палажкою кликалася і ще Анусину покійницю мамуню вибавила, а тепер коло неї падкувала, найпаче же коло її лялечок заходилася, щоби завжди були гарненько одягнені, вичесані по першій моді, відповідно до пори і двірського настрою. А щоби лялечки ніколи не скучали, то говорила їм баєчки про закляті замки або показувала, як старі баби дрімають.

Та царівна Ануся не дуже вдовольнилася товариством старенької няні. Палажка була повільна, сонлива, часто заходилася судорожним кашлем, а іншим разом попадала в твердий сон, тому пестійка Ануся все линула до свого най добрішого татунечка-царя зі своїми примхами.

Та батенько-цар не в силі був відмовити своїй ненаглядній донечці Анусі, чого би була не забажала. Хоч би йшлося про шибу з вікна, про когутика з вежі замкової, але все за її волею мусило діятися. Прибігає, бувало, до батька-царя, прилеститься, приголубиться, повисне на його шиї і благає, і молить:

Цар-Чередар

— Татунечку, царю золотенький! Мої лялечки скучають, метушаться, не хочуть слухати старенької Палажки, піди заколиши їх дрібочку! Вони відразу татунечка послухають, а такі тоді поважні і щасливі, що їх величність сам цар над царями благоволив з ними говорити.

Слухає цар доні, звісно тато, рад би своїй коханій небо прихилити; займає місце старенької няні Палажки, сідає при колисці і колише, виводить колискові доненим лялечкам на сон грядущий; співає цар, аж по всіх чертогах лунає. А не завсіди однаковим голосом співає коронований пестун. Скаже Ануся-царівна: "Татунечку, тепер дуже голосно", то цар співає так високо, що аж стіни дрижать, аж шиби бренькотять; скаже: "Татунечку, тихесенько тепер", — то цар і до цього пристосується і потихеньку співає, наче легіт-вітер непомітно струнами на лірі відзивається.

Або іншим разом надворі благодать Божа, веснонька у розпалі, а царівна біжить до батенька-царя, цілує по руках і з новими примхами:

— Татунечку діямантовий, царю могучий над царями, ти не відмовиш мені того?

— Перше мушу знати, чого?

— Перше скажи, татунечку, що не відмовиш, що вволиш мені волю.

Тут цар признається, що не відмовить, а Ануся далі:

— Татунечку, мої лялечки санкуватися хочуть, — молить чародійка татунева, і все вимолить, все на своїм поставить. Цар ні словечком на се не перечить, лише дзвінок на шию і в шлею до санок запряжеться, а царівна Ануся за віжки і поводить ца-рем-татом, витріскує бичиком так проворно — і царський візник ліпше не вміє.

Являться в таку пору, приміром, міністри з хрестами і медалями — так їх царівна-чародійка відразу до санок впрягає і гонить ними, гонить то труським, то вискоком по всіх царських чертогах аж до утоми, аж до останньої краплі поту.

Пріли декоровані головачі при тім ляльчинім санкуванні, сто разів більше пріли, ніж при винаході способу, як понаправляти діри в мішку державної каси; та годі ж було інакше, коли сам цар-отець сирітки Анусі також у шлею запрягався.

При такім дивогляднім санкуванні йшлося тільки про те, щоби перевірити, в котрій кімнаті замети, в котрій сніги в пояс, а в котрій знаменита санна дорога, гладка і утерта. А що всюди помости були світлі, гладкі — сущі дзеркала, тому треба було собі все те уявити, і відповідно до цього або на місці ногами перебирати, або повагом вперед рухатися, або з усіх сил бігти вискоком.

А як не збагнуть уявні декоровані жеребці уявної санної дороги, так враз візничок-царівна смикає віжками, потріскує батіжком і кричить:

— На місці, на місці ногами... Замети... дебра... полетимо з берега в прірву.

Або в іншім місці уявні жеребці змучаться, бо уже забагато того доброго, і зачинають повагом, нога за ногою, та візник-ца-рівна накликує:

— Вискоком, дуже скоро! Дорога утерта рівнесенько, гладко, як на помості.

Так царівна Ануся видумувала, вигадувала за кожним разом якісь нові примхи, аж нарешті видумала таке, що недобре скінчилося.

Говорить раз до своєї старенької няні Палажки ось так:

— Нині перед заходом сонця їду собі з моїм золотеньким тату-нечком, з моїм царем над царями, на море послухати, як водиця сичить, булькотить, перевертається, коли по заході той огненний круг сонячний зануриться в морі.

Треба було видіти стареньку няню Палажку, як з переляку очі витріщила, кілька разів перехрестилася і царівну перехрестила від всякого врага і супостата. Занепокоїлася немічна двірська нахлібниця, говорить до царівни таким дивним дрижачим голосом:

— Господи, спаси нас від таких гріховних помислів. Вечером на море? Ніхто того не видав, не чув. У таку неодвітну пору всього лиха допитатися можна: застуда, чиханка, лихоманка, запалення, а на додачу на такій бездонній глибині і з якимись диявольськими капостями можна стрітися — і погадати лячно.

А проте... проте... — стала стара винахідлива на ріжні двірські примх. — Ми тоту забаганку, наймилостивіша і найкрасніша царівно над царівнами, вспіємо і без моря, і без сонця здійснити: закличемо найстаршого коваля із царської кузні і велимо йому кинути розпечену на вугіллі круглу залізяку в балію з водою, то буде ще голосніше шкварчати, кипіти, шипіти від самого зануреного у воді сонечка.

— Надіятися тільки на того царського коваля, то недалеко зайдемо. Знаємо його дуже добре, як то він по ковадлі маленьким молоточком поценькує, погладжує, а другі величезними молотами надсаджуються. Ще захоче сто міхів ковальських і сто помічників собі найняти до роздмухування жару. Ні, на те не годжуся.

Так сказала Ануся-царівна до свої сивенької няні Палажки. Побігла вмиг до свого батенька, царя над царями, зложила перед ним, звабниця, свої ніжні рученьки, мов до молитви, і повідає:

— Татунечку золотенький! Найпокірнішу просьбу до твоїх царських стіп складаю: ідемо нині перед заходом сонця на море —хочу послухати, як вода вариться, наколи сонечко зануриться в воду. Обоє тільки їдемо: ти, найкращий мій татунечку, і я з тобою. Не візьмемо ні нашої немічної сонливої дами Палажки, ні моряків; вони тільки постогнують, покашлюють, а шуми, крики такі виправляють, що своїх слів не чуєш і других не розумієш.

Не по нутру цареві тота просьба царівни Анусі. З кермом та вітрилами він рідко коли до діла мав. Кермував, щоправда, кораблем державним, але ж не кораблями на воді, а якщо й веслував на човні, то не сам, а під наглядом славних моряків, та й було се не на морі, а на ставі в замковім парку. І було се дуже давно, в літах весни-молодости.

Тяжко приходилося цареві плисти на море з донею, а ще тяжче було відмовити їй. Вирішив їхати.

2

Скоро тільки сонечко стало спускатися на чисту дзеркальну морську поверхню, цар і царівна відчалили від берега. Спершу все було чудесно, знаменито: вітер дув стома ковальськими міхами просто у вітрила золотого царського човна і ніс його стрілою на хвилях морських у напрямку призахідного сонця.

Уже й береги щезли, уже й небо оперлося краями на море в тім місці, звідки виплили, а вони все ще пчивуть, щоб бути ближче того місця, де сонечко зануриться в воду, — щоби добре прислухатися, як вода зашваркотить із превеликого сонячного жару.

Під'їхали так близенечко, що, здавалося, ніби сонечко крайчиком свого круга доторкнулося до гладкого морського плеса. Слухають, слухають — що за чудасія? Нічогісінько не чути. Під-плили ще ближче — круг сонячний майже весь потонув у морі, напружують слух — нічого не

чути. Тихесенько, наче перед великою бурею, а що найважливіше, що вода не закипіла, навіть настільки не зашкварчала, що свічка у церкві.

— Вертаймо, татунечку золотенький, — каже царівна батькові. А зажурена така — сльози по щоках котяться.

Зрадів цар слову "вертаймо" і що прогулянка скінчилася. Та легко сказати "вертаймо", але як наставити вітрила, щоб човен до берега вернувся? Пробував цар і так, і сяк — не повелося. А тут ось і вітер десь нагло зірвався, але такий сильний, що й кермо з рук вирвав, і вітрила помотав, — нічого не вдієш. А небо все темними хмарами вкрилося; громи, блискавиці, тьма темнюща, а човном, хоч і золотим, жене буря, перекидає по хвилях морських, мов шкаралупою з яйця, жене десь у безвість. Та ще й зверху дощик не падає, а як з відра ллє.

Пригорнув цар доню Анусю до себе, накрив її, скільки міг, перед зливою студеною і подумав собі: Господи, помилуй і спаси нас! Дійся Твоя воля святая...".

З тими словами закінчилося царське плавання морем. Далі втратив цар притомність і не знав, що з ними обома діялося. Коли отямився, то побачив коло себе якихось чоловіків, котрі згортали грубу верству болота з його царського кунтуша, а коло його доні жінки падкували і її брудне мокре вбрання старалися хоч дрібку почистити і упорядкувати. Цар відчував утому і дриґотів з холоду. На погіднім небі сяяло сонечко, натовп збирався коло врятованого царя і його доньки.

Буря викинула царя з царівною на суходіл, а човна розбила об скелю.

— Наша жиє! — оголосили радісно жінки, що заходилися коло царівни.

— Наш також воскрес! — відказали весело мужики, що заходилися коло царя.

— Тепер ведімо їх до якої хати: треба їх у що-небудь сухе переодягнути.

Прислухався цар до розмов, роззирнувся по мужиках, жінках, дітях і враз зміркував, що не в своїм краю знаходиться. Справді, розуміє кожне слово, але видить — не з його держави люди. Видно з їхньої поведінки, що не лихі і не варвари, то вже, може, не повісять, і не з'їдять його живцем. Але признаватися, що він цар, небезпечно, і можна через таку сповідь втрапити у халепу. Зрештою, куди йому, замащеному, заболоченому в такій знищеній дрантивій одежі, говорити, що він цар? В кращому випадку подумають собі, що не всі в нього в хаті. Але чує цар далі, а тут уже і його грішним тілом зацікавилися: обговорюють його ситну поставу, дивуються з його білої шкіри, ніжних "панських" рук, і поплескують, обмацують його спину, наче свиню, призначену на заріз.

І з його Анусею жінки таку саму чудасію роблять — ніби любуються нею, що така гарна, і не криються зі своїми гадками: "Ах, яка куріпочка! Тільки нею й ласувати!"

Царю здалося, що має діло зі справжніми людожерами, які без всякого сумніву готуються їх з'їсти, тільки невідомо сирими чи звареними.

Довго сперечалися чоловіки й жінки, до кого саме завести морських потопельників та в якій хаті їх примістити. Кожен хотів радо гостити їх в себе. Врешті, за порадою старости, вирішили помістити їх тимчасово в пустій хатині під лісом і забезпечити їх чистою одежею.

Так і зробили: завели обох до хатини під лісом, обігріли, напоїли, нагодували, зодягли.

Цар приймав ті добродійства своїх рятівників, наче злу ворожбу, і постійно мучився гадками, що попав поміж дикунівлюдожерів. Несподівано один випадок навів його на нові гадки і змусив сприйняти цих людей, як дітей з буйною фантазією.

Найбільше розсмішив царя хвалько-багач, що свою глупоту хотів на розум перетворити. Він приступив до паря і сказав:

— Мені видиться, що ви коваль, а в нас на цілі Гориславичі тільки оден. Ходіть до мене, я вам відразу і кузню, і ковадло, і все ковальське знаряддя постараюся.

Цар на се здвигнув раменами. Гучний сміх наповнив кімнату.

— Тобі, чудаку, — відізвався один з натовпу, — гроші розуму не придбали. Хто ж вигадав чоловіка з такими ніжними руками прикладати до коваля? Тут навіть сліпий тобі скаже, що ти великий йолоп... Моя тобі рада: поміняй свою пусту макітру на першу-ліпшу, то тільки виграєш.

— А я вам кажу, що се або дуже великий пан, або кухар з якого княжого двору, — каже на це інший.

— З чого ж ти вносиш, що він кухар? — спитало кілька рівночасно.

— Тямите нашого придуркуватого Гриця, як то він ще малим хлопцем в нас по хатах скитався? Яке те було замліле, захуділе, замуцкане, аж неприємно було на нього глядіти, а нині ви всі бачили, який гладун з нього: руки пухонькі, білесенькі, і весь собі такий відкормлений, ситненький — з найвищої гори скотиться і нічо йому не буде. "Я уже, — каже, — п'ятнайцять літ у князя Чревоугодника за головного кухара, ціла сотня в мене послуга-чів, — от вони, придивіться...". Тут став показувати ріжні фотографії свої і передом, і задом, як то він поміж тими горшкомий-никами сущий полководець

непобідимий. "В небі мені краще не буде, — хвалився жеребець. — Я там старший від єнерала".

Тут цар раптом встав з лави, здійняв трембіту, приложив до уст, попробував раз, другий, чи добра, а далі як не затрубить собі так кріпко, як не раз в часі ловів, аж в вухах всім залящало.

Всі ахнули, здивувалися.

— Чередар, їй Богу, чередар громадський, — сказав один з найстарших мужиків у Гориславичах до всіх зібраних, а цареві повідає:

— Чудесно, сватуненьку, трубиш, нема й що казати. Навіть моя сонлива Марта на такий трубний глас із першого сну прохопиться. От ми тому дві неділі похоронили громадського череда-ря, а на його місце годі найти намісника: ніхто не хоче пасти, всі в нас — пани-господарі. А ти, видно, до того годишся. От і хата, і торби, і трембіта — все майно, що по нім лишилося, — то твоє. З громади платня чередарська також несогірша, а до того ще й наші жінки не пожалують ні сиру, ні масла, ні інших харчів.

Прийняв цар місце чередаря із вдячністю, надіючись, що коли-небудь доля над ним змилосердиться і він зі своєю коханою донечкою Анусею вернеться знову у свої царські чертоги.

Але доля не змилостивилася: минав рік за роком, а він все з Анусею або зимою в чередарській хижі, або літом з чередою в полонинах. І допровадив свою пастирську проворність до того, що він йшов попереду череди, а за ним вівці, мов за отаманом військо.

А наслідки цього були такі, що громадські щедроти не маліли, а з кожним днем збільшувалися.

Ануся, колишня царівна, не забувала і постійно про те тямила, що її примхи перетворили на батькові царську багряницю в чередарські рубищі. Вона стала взірцевою, слухняною дитиною. Забула про лялечки, а взялася сама порядкувати у хижі та помагати батькові.

Чимало літ минуло, чорна борода чередарова побіліла, а Ану-ся-царівна і зростом, і станом, і красою — на все село Горислави-чі. Та й робітниця з неї — під сонцем іншої такої не знайдеш: весь день суетиться при хазяйстві, увечері коло свого татунечка-царя падкує, мовби хотіла йому його страждання бодай частково нагородити своєю любов'ю.

Чередарева Ануся у всіх на устах: молоді й старі пропадають за нею..

Якось вона зустрілася з дивним молодиком на кладці, що була перекинута над бездонною прірвою, яку не кожен важився переходити. Ходили туди тільки сміливці, в тому числі й Ануся.

От іде вона в полонину, сміливо ступає на кладку і на самій середині зустрічається з молоденьким панком, що мав усі груди в орденах. Давно, дуже давно не стрічалася Ануся з такими гарними молодцями. Постояли обоє хвильку, поглянули на себе — і молодик повідає:

— Хто кому — з дороги, красна дівице?

— Ніхто нікому, чесний господине! — відказує Ануся.

І взяла хлопця за лікті, обернулася з ним на місці раз, а опісля зробила півколеса в ту саму сторону другий раз і пішла собі своєю дорогою, а молодця зоставила на кладці в найбільшім здивуванні.

Коли царівна стала розказувати про свою пригоду на кладці татунечкові, то цар-чередар занепокоївся і спитав:

— А хто кому з кладки вступився?

— Ніхто нікому, — відповіла царівна і показала на батькові, як то вона на однім місці з парубком обернулася. А далі описала, як виглядав той парубок, як пишно був вбраний. — Самі золоті медалі мав на грудях, — закінчила з захопленням, — і довго стояв на однім місці та споглядав за мною.

— А ти оглядалася?

— Так.

— Скільки разів?

— Не тямлю.

— В цьому, моя люба, я нічого злого не бачу, але не вадило би відповісти тому молодику так: "Богатирі, лицарі завжди вступаються слабшим. Тому я прошу не ходити більше до мене в полонину, краще йти прямою дорогою, куди всі люди ходять.

3

Зажурився цар-чередар тою зустріччю Анусі з молодиком на кладці. Стільки літ прожити у Гориславичах з тими людьми, аж раптом якась нечиста сила наднесла молодого гульвісу, а з ним і неспокій поселився в чередареву душу.

Гадка ця постійно мучила його і вдень, і вночі. Та якби ж то знати, що се чоловік чесний, праведний!? А ну ж то бродяга, вирядженій за пана, по лісах скитається. Так думає цар-чередар і тужно йому — так тужно, як ніколи дотепер за своєю донею. Всіляких способів уживав, щоби позбутися того неприємного почуття, але годі: постійно про одне і те саме гадає.

От і тепер він в полонині з чередою, а гадки його при Ану-сі, все позирає на свою хату, все жде з нетерпінням тої щасливої хвилі, коли Ануся здалека на кичері з'явиться і стане його руками вітати, а потому, коли прибіжить до нього, стане пташечкою щебетати: "Видиш, я в пору завжди, ніколи ні на хвильку не припізнюся. З вітром до тебе гнала, ніг під собою не чула". Так думає цар-чередар, і забув на все, що круг нього жиє, радіє, торжествує: забув царство рослинне, що йому під ногами м'яким килимом стелиться, забув і на пташиний спів, нічого не бачить, не чує, все тільки дивиться в ту сторону, звідки його зіничка Ануся надбігає. Двічі вже здавалося йому, буцім вона не сама спішить до нього, а ще хтось товаришує їй, та коли уважніше придивився, то упевнився, що то йому ввижалося.

Одного дня жде цар-чередар на свою доню Анусю в полонині і не може діждатися. Уже і сонечко давно перейшло той верх, коли вона, звичайно, приходила, уже і три другі верхи перейшло і на четвертий оперлося, а її все ще не видно.

Занепокоївся цар-чередар, став зі своєю чередою спускатися в доли, ближче до своєї хижі наближатися, і то зі страхом-трепетом, став думати, може, що злого приключилося, а ту Ануся біжить до нього, обрадувана:

— Прости, татунечку, що нині не могла до тебе вийти в полонину, бо хати нашої самої не могла я лишити. Гості в нас, такі рідкі гості, непригадані: сам цар сього краю зі своїми міністрами на нашім подвір'ю під вікнами гостяться, а сей молоденький з орденами, що колись стрівся зі мною на кладці, також з ними — то сам царевич. Всі вони на ловах в тих лісах. Під нашою хатою сподобали собі місце і спочивають. Я їх гощу.

Так сказала Ануся, і не ждала навіть, що татуненько скаже, помчала стрілою до гостей.

Підходить чередар ближче до хати і бачить на подвір'ї табір — цар з дружиною під його вікнами. На подвір'ї — стіл на-

критий білою скатертиною, довкола стола — величність з міністрами. Ануся щось розповідає, а всі слухають. Пригадав собі цар свою колишню велич і не дивується, що Ануся його така жива, весела, яку її до сих пір ніколи не видів.

"Поміж своїх попала, — думає, — не дурно якась нудьга мене кілька днів томила. Побачимо, що далі буде".

Наразі нічого такого надзвичайного не сталося: були великі пани, погостилися і забралися невідомо куди.

Але наступного дня з'явився міністр і говорить чередареві:

— Цар благоволив зізволити на шлюб свого сина-царевича з твоєю дочкою.

Та цар-чередар ані ціточки не втішився тою новиною, тільки без всяких красних слів питає просто з мосту:

— А що ж він уміє?

— Хто? — здивувався міністр, не здогадуючись, про що че-редарові йдеться.

— Як то хто? А чей же мова про жениха, про царевича питаю.

"Здурів чередар", — гадає міністр і розважає, як би ту його врозумити, напровадити на праву дорогу. І толкує, що царевич щойно народився, то відразу став спадкоємцем царського престолу, і що подібні бажання немудрі і не пасують до царської достойності.

Цар-чередар не дав себе збити з пантелику міністерськими напучуваннями і відказав:

— Того всього замало. Я знаю такого, що був не тільки спадкоємцем престолу, але й сам сидів на престолі і управляв великою державою, а опісля тяжко бідував тому, що не мав ніякого талану в руках.

Побачив міністр, що зі старим чередарем нічого не ізвладає, розпрощався з ним про око чемно, а в душі бажав йому, щоби люципери з пекла до нього послами ходили. Вернувся до царя, звістив про невдачі свого посольства, а провину зложив на темноту і безтолковість чередарську.

Цар однак інакше думав: "Дивак чередар зі своїми бажаннями, але по його боці також правда". Покликав до себе ца-

ревича-сина і розповів, що його бажанням на перешкоді сам чередар.

— Я виконав твою волю, зробив усе, що було в моїй владі, а далі сам собі зараджуй.

Всміхнувся царевич:

— Ті перешкоди я сам зумію побороти; чередарова умова мене не злякала. Я уже знайшов на се раду, щоби старого вдоволити.

Так сказав царевич і, мабуть, за порадою Анусі пішов до старенького діда Івана Постольника, що виплітав чудесні личаки, і в нього навчився за короткий час того ремесла.

Коли царевич зробив сам четверту пару личаків, Іван Постол ьник потер руки з утіхи:

— Ваша княжа світлість уже самі можуть бути учителем. Відібрали мені ремесло і пожиток, пропала тепер моя доля в громаді.

Взяв царевич ті чотири пари личаків і цілий оберемок лика, приніс до чередаря і зробив на його очах п'яту пару — велику, а з решти лика — шосту пару, маленьку, себто на ногу Анусі, і каже:

— Взувайтеся і самі розсудіть, чи добрі. Можу забезпечити в це взуття цілу державу.

Взув чередар личаки, пробує ходити — чудесно!

— Знамениті, — каже. — У ремісника золота рука. Знав би я колись, будучи царем над царями, хоча би такі личаки виплітати, не потребував би за громадською чередою босими ногами на камінні спотикатися.

Тут чередар відкрився, що він також був колись царем... Він погодився тепер на шлюб Анусі з царевичем.

Радість була велика, і цар з міністрами радів дуже, що його сват — не чередар, а рівний йому цар. Він велів кораблями вивезти свого свата до його держави.

А уже найбільше гордилися мужики в селі Гориславичах, що не тільки у них був чередарем цар, але й доня його в них виросла в чередарівці на їхню майбутню царицю.

Борислав, 13/2. 1916.